

Paral·lelismes entre la intercessió mahometana i el *Llibre del gentil e dels tres savis*. Una altra perspectiva

Paralelismos entre la intercesión mahometana y el *Llibre del gentil e dels tres savis*. Otra perspectiva

Paralelismos entre a intercessãõ mahometana e o *Llibre del gentil e dels tres savis*. Outra perspectiva

Parallelism between the Mahometan intercession and the *Llibre del gentil e dels tres savis*. Another perspective

Sergi ESPINOSA POLO¹

Resum: El parlament del sarraí en el *Llibre del gentil e dels tres savis* exemplifica la manera que tenia Ramon Llull de mostrar-nos els elements culturals i religiosos que giren al voltant de l'islam. Es veurà com de fàcil resulta comprovar el grau de fidelitat que subjau en el parlament del sarraí si se'l compara amb l'Alcorà i la Sunna. Per un costat, s'analitzarà la particular visió lul·liana de la religió islàmica. Per un altre, es vol posar també en relleu el tarannà respectuós amb què va tractar Ramon Llull el musulmà en la seva obra, força allunyat de les pretensions de l'època.

Abstract: The parliament of the Saracen in the *Llibre del gentil e dels tres savis* exemplifies Ramon Llull's way of showing us the cultural and religious elements that revolve around Islam. We will see how easy it is to see the degree of fidelity that underlies the parliament of the Saracen if we compare it with the Koran and the Sunna. On the one hand, the Lullian vision of the Islamic religion will be analysed. On the other hand, the aim is to highlight the respectful way in which Ramon Llull treated both the Muslims in his work and Islam, which was far removed from the aspirations of the time.

Paraules clau: Ramon Llull – Islam – Escatologia.

Keywords: Ramon Llull – Islam – Eschatology.

ENVIADO: 18.04.2021
ACEPTADO: 19.05.2021

¹ Universitat de València. E-mail: sergiespinosapolo@gmail.com.

Introducció

Els paral·lelismes i l'interès de Ramon Llull per la llengua àrab i l'islam han estat sempre evidents,² i venen condicionats per un fet: la consciència de la importància del diàleg. En seguir la línia que defensa Halil Bárcena³ en l'edició moderna del *Llibre del gentil i dels tres savis* observem que una cultura, per molt perfecta que es consideri, no pot tancar-se ni romandre impermeable a totes les influències de fora. És per això que aquesta obra pot atreure el lector d'una manera romàntica quan veiem que durant els anys més foscos de la cristiandat, després de la fallida de les croades, hi havia veus que apel·laven al diàleg. Veus que indicaven el fet de no veure el diferent com si es tractés d'un enemic que cal combatre'l sinó com un igual que cal convertir-lo pacíficament.

Pel que fa al diàleg, recordem el cas curiós que vàrem tindre a la Corona d'Aragó en l'any 1263 on el rei Jaume I fou testimoni directe d'un diàleg en les acaballes del mes de juliol entre un exjueu, Pau Crestià, que comptà amb l'ajut de Ramon de Penyaafort, i un jueu anomenat Bonastruc ça Porta. Tot i que el resultat del debat fou incert, el que sí que podem assenyalar és que des d'antic s'intuïa un gest per arribar, almenys, a demostrar la superioritat del cristianisme.⁴ Ara bé, des d'un diàleg amb pretensions pacífiques.

Segons el que hem dit adés, el context sociopolític va ser el que motivà el beat mallorquí per dur a terme les seves tasques missioneres. Sobretot, per un costat, la idea de demostrar clarament la superioritat del cristianisme com a religió vertadera i, per l'altre, fer arribar aquesta certesa als infidels. D'altra banda, com es veurà al llarg del text, per aconseguir-ho Ramon Llull va fer referència indirectament a la tradició islàmica, de tal manera que el sarraí actuarà com a comentador que exposarà en el *Llibre del gentil* les idees principals que defensen els musulmans.

El sarraí lul·lià serà l'*alter ego* musulmà, un bon referent al qual els lectors, futurs missioners, es podien adreçar per saber què és l'islam. El que més s'apropà a un alfaquí model que ens pot facilitar l'accés a la *lig* dels musulmans i fer-la més païble a

² El text que presentem és un fragment complementari del nostre article publicat en el volum 18 de la revista *eHumanista IVTTRA* sota el nom "Els coneixements de Ramon Llull sobre l'islam a través del *Llibre del gentil*": [Enllaç en línia](#) [Consulta: 31/12/2020]. Lectura força recomanada perquè hi fem èmfasi en les bases del coneixement de Llull sobre l'islam.

³ BÁRCENA, Halil. "Ramon Llull, l'islam i la necessitat del diàleg", dins DE LA CRUZ PALMA, Óscar. (dir.) *Llibre del gentil i dels tres savis*. Barcelona: Claret, 2016, p. 253.

⁴ JOHNSON, P. *La historia de los judíos*. Barcelona: B Maxi, 2017, pp. 322-323.

un públic cristià. A banda, en l'obra ens el presenta no només com un home instruït sinó com un exemple del que és l'islam.

Llull ens mostra un personatge savi, versat en la seva religió, un personatge que recorre constantment a la Sunna i a certes referències alcoràniques.⁵ El sarraí que ens presenta Llull és un personatge fidel a les seves creences, però també respectuós amb les dels altres savis. A continuació, farem un esbós tant de la descripció que fa Llull del sarraí, per un costat, i, per l'altre, uns exemples de la tradició islàmica pel que fa a l'escatologia. En aquest segon apartat farem una comparança en paral·lel tant del text lul·lià com del de la tradició islàmica.

I. Presentació del sarraí

El sarraí, en aparèixer en el pròleg, se'l pot identificar *a priori* amb un musulmà típic, ja que fa la *ṣalat*, l'acte cerimonial que demana una neteja corporal i espiritual. I també fa l'ablució, que pot ser-ne de menor (*wuḍū'*) o de major (*gusl*). El sarraí de l'obra considerem que fa el *wuḍū'*, perquè només es renta la cara i parcialment el cos, tal com veiem en el text: «aná a la ffont e llavá's ses mans, e sa cara, e ses oreilles, e son nas, e sa boca; e enaprés se llavá sos peus e alguns altres locs de sa persona.» (Pròleg l. 4-6)⁶ Pel que fa a la seva vestimenta, no s'hi fa cap esment explícitament, encara que pot deduir-se per les il·lustracions que hi ha en l'inici de l'obra i en el text en el fragment següent: «enaprés estés son capsó en la terra.» (Pròleg l. 7)

Seguint Pareja,⁷ la pregària està dividida en tres parts. La primera, el *takbīr*, que consisteix a dir l'expressió “Allāh akbar (Al·là és el més gran)”. A continuació, s'han de fer les *rak'at*: dues a trenc d'alba; quatre al migdia, vesprada i capvespre, i tres després de l'ocàs. Consistiran a fer una sèrie de moviments i posicions que inclouen la direcció de l'oració (*qibla*). Tot seguit, la inclinació del tors i la prostració del cos tocant el terra amb el front. En el text apareixen a continuació de les ablucions: «e

⁵ A fi d'evitar confusions, el sistema de citació per als textos religiosos és el següent:

- La *Bíblia*: abreviatura del llibre seguit del número del capítol, una coma i el versicle.
- L'*Alcorà*: sura (amb numeració romana), seguit de dos punts i el número de l'aleia.
- La *Sunna*: nom del compilador, seguit de dos punts i el número de referència.

Pel que fa a la *Sunna*, les recopilacions que citarem en el treball seran la d'Abū Dāwud i Ġāmi' al-Tirmidī. Els hadits estan extrets i de la plataforma en línia sunnah.com: [Enllaç en línia](https://www.sunnah.com) [Consulta: 1/12/2020]. En l'esmentada plataforma se'n poden consultar fàcilment els compiladors.

⁶ Per evitar fer redundàncies innecessàries, sempre que no ens referim ni al pròleg ni a l'epíleg del *Llibre del Gentil*, farem referència al llibre que analitzarem: Llibre IV.

⁷ PAREJA, F. *La religiosidad musulmana*. Madrid: BAC, 1975, pp. 55-57.

ajenolá·s .iii. vegades, posant son cab en terra e besant la terra, e levant son cor e ses mans e sos ulls al cel.» (Pròleg l. 7-9).

Tal com hem vist abans, ens permet deduir el moment del dia en què es desenvolupa l'acció, després entre el migdia i el capvespre. A continuació s'ha de fer la *qirā'a*, que és la recitació obligatòria de la *fātīha*: «En nom de Deu misericordiós, misericordieiant, al qual sia donada la or, cor es senyor del mon; en ell aor e en ell me confiy, cor ell es endresament de la dreturera carrera de salut.» (Pròleg l. 9-12)⁸ També s'han de recitar algunes aleies de l'Alcorà i la conclusió de la *ṣalat*, que s'ha de fer amb el *taṣabbud*.⁹ Llull ens ho resumeix: “Moltes d'altres paraules dix lo sarraý, segons que avia acostumat en sa oració.” (Pròleg l. 12-13).

II. La intercessió del Profeta

Per palesar i demostrar com Llull pot destacar intel·lectualment a l'hora d'interpretar l'islam i fer-nos-el arribar, citarem un exemple extret de la seva obra i el contraposarem amb un hadit. Aquest fragment tractarà d'un dels referents escatològics més significatius que ens exposa el sarraí en el seu parlament: l'acceptació per part dels profetes de la intercessió de Mahoma per salvar els fidels.¹⁰ Tanmateix, també s'hi destaca la superioritat de la comunitat musulmana, o *umma*, sobre la resta d'individus. Fis i tot, podem trobar-hi com els que han sigut jutjats buscaran l'ajut en els profetes i antics patriarques del credo judeocristià perquè hi intercedeixin i els ajudin a arribar al paradís per fugir de l'infern.¹¹

Pel que fa als intercessors que apareixen en el text lul·lià, que coincideixen amb els de la Sunna, tenim: Adam, Noè, Abraham, Moisès, Jesucrist i Mahoma. Si comparem el

⁸ Perquè compareu el text de Llull amb la primera sura de l'Alcorà: “En el nom de Déu Únic, Al·là, el Compassiu per excel·lència, el molt Misericordiós! ① Lloat sigui Déu, Senyor de tot i de tots, Senyor de l'univers sencer, visible i invisible, ② el Compassiu per excel·lència, el molt Misericordiós, ③ l'Amo i Senyor del dia del judici final, dia de la religió vertadera, dia del judici de la història. ④ A Tu sols servim. A Tu sols preguem. En Tu sols confiem. Tu sols ens salvaràs. ⑤ Guia'ns, mostra'ns el camí segur, ⑥ el camí dels qui vols ajudar generosament, no dels qui t'han aïrat en contra seu, ni dels qui s'equivoquen. ⑦”

⁹ La recitació de la *ṣabada*.

¹⁰ El consideraven com a *ḥatimu-l-anbiyā* (literalment, qui segella els profetes) d'una llarga successió de profetes: Noè, Abraham, Moisès i Jesús.

¹¹ És un recurs semblant al que es veu en el cas de l'*incipit* del sermó XLVIII “Beate Marie Magdalene” de sant Vicent Ferrer.

que tenim en negreta en els dos texts que hi ha a continuació, veurem com els cinc primers patriarques n'acceptaran la superioritat del darrer, Mahoma.

Gentil, Llibre IV, Art. 8, l. 7-54	Ġāmi' al-Tirmidī:2434
<p>Al dia con totes les gents seran ressuscitats, Deus los ajustarà tots en .i. lloc,¹² e auran molt gran treball per la calor que sostendran e per la suor en que sseran, cor alguns sseran en suor tro al turumell del peu, e altres tro als genols, e altres tro a la gola, e altres tro als ulls; e altres sseran enaxí en suor con la granolla es en l'aigua, e asó es segons que los uns homens sseran pus peccadors que·ls altres.</p> <p>Dementre que aquelles gents sseran en pena e en suor, acordar-s'an ensems que vagen a Adam, e pregar-l'an que ell prech Deus que·ls traga d'aquella pena, e que aquells qui·s deven salvar que·ls meta en paraýs, e aquells qui·s deven damnar que·ls meta en infern. Mas Adam respondrà: "Yo auria vergonya de pregar Deus per so cor li fuy desobedient adoncs con menjé del ffruit del qual m'avia ffet manament que no menjás."¹³ E dir-los a Adam: "Anats a Noé, e ell prech per vosaltres."</p> <p>A Noé se·n yran, e aquells prechs metexs que ffeeren a Adam, li faran. Noé respondrà: "Yo no son dicne de pregar Deus ni de eser exoit,"¹⁴ cor yo</p>	<p>Abū Huraira narrà: «[...] Aleshores Ell (el Profeta ﷺ) digué: "Jo seré el Senyor de la humanitat el Dia de la Resurrecció. ¿Sabeu per què ho soc? Déu reunirà la gent, des del primer fins a l'últim, en un altiplà. Hi escoltaran el nunci i es faran visibles davant de tots. Llavors, el sol s'aproparà cap als ressuscitats i molts es desmaiaran en patir tal turment perquè ni el suportaran ni el toleraran.</p> <p>Diran aleshores els uns als altres: '¿No veieu a la situació a què hem arribat? ¿Per què no mireu la persona que intercedirà entre vosaltres i el vostre Senyor?' Diran aleshores els uns als altres: 'Hem d'anar-nos-en on està Adam per dir-li: «Vós sou el pare de la humanitat, Déu us creà amb les Seves mans i va insuflar en vós la Seva ànima i va manar als àngels que s'hi postraren. Intercediu entre nosaltres i el vostre Senyor. Que no veieu què ens ocorre? Que no veieu a què hem arribat?» Llavors Adam els dirà: 'Avui el meu Senyor està més enfadat que mai. Em prohibí [menjar de] l'arbre, però [E]l desobeí. ¡Jo mateix! ¡Jo mateix! ¡Jo mateix! Aneu-vos-en cap a un altre més; amb Noè.'</p> <p>Se n'aniran on Noè i li diran: 'Oh, Noè! Vós sou el primer dels enviats de la gent de la Terra i Déu us nomenà serf molt agraït. Intercediu entre nosaltres i el vostre</p>

¹² Cal tenir en compte també la tradició bíblica: la vall de Josafat (Jl 4,2), on Déu reunirà tots els ressuscitats per procedir al judici final.

¹³ Compareu el respecte que fa Llull de l'ús de l'estil directe, que resulta en molts casos paral·lel a la Sunna.

¹⁴ *Exoír*, veg. *exaudir* que és escoltar favorablement i atorgar allò que es demana (vegeu DCVB, s.v. *exoír* i *exaudir*).

desenparé lo meu poble qui perí al dia del deluwy, e e vergonya que pregás Deus. **Mas anats a Abram, e pregats-lo que ell prec per vosaltres.”**

A Abraam se·n yran, e dir-li an aquelles paraules metexes que dixeren a Noé. Abraam lur responderà: “Yo no son digne de pregar Deu, con sia cosa que yo aja mentit dues vegades, so es a saber com dix a mon pare que yo no havia trencades les ydoles, e que elles metexes s’eren trencades; l’altra vegada ffo con dix que ma muller era ma germana, e que no era ma muller. On, con yo no sia digne de pregar Deus ni de eser exoit, per asó vos concell que anets a Moysés, e que·l preguets que ell prec per vosaltres.”

A Moysés sse·n yran, e pregar-l’an que prec Deus per ells. Moysés lur responderà: “Yo no son digne de pregar Deus ni de eser exoit, con yo aucís .i. home, e mané que tots aquells murissen qui avien cregut en lo vedell de l’aur, del qual avien ffeta ydola, lo qual adoraven con a Deu. Mas concell-vos que us n’anets a Jesu Crist, e que·l preguets que ell prech per vosaltres.”

A Jesu Crist se·n yran e pregar-l’an, e ell s’escusará a ells e dir-lur a que ell no es digne de pregar Deus ni de esser exoit, “e e vergonya de pregar Deus per vosaltres, con sia cosa que les gents, sens licencia de Deu, m’adoraren e·m creegren con a Deu.” E concellar-lur a que vajan al sant propheta Maffumet, e que ell prec per ells.

Senyor. Que no veieu què ens ocorre? Que no veieu a què hem arribat? **Llavors Noè els dirà: ‘Avui el meu Senyor està més enfadat que mai. Vaig maleir el meu poble. ¡Jo mateix! ¡Jo mateix! ¡Jo mateix! Aneu-vos-en a un altre diferent a mi. Aneu-vos-en amb Abraham.’**

Se n’aniran on Abraham i li diran: ‘Oh, Abraham! Vós sou el Profeta de Déu i l’amic íntim d’Ell entre tota la gent de la Terra. **Intercediu entre nosaltres i el vostre Senyor.** Que no veieu què ens ocorre? Que no veieu a què hem arribat? **Llavors dirà: ‘Avui el meu Senyor està més enfadat que mai. Vaig mentir tres vegades.»** [...] «¡Jo mateix! ¡Jo mateix! ¡Jo mateix! Aneu-vos-en cap a un altre diferent a mi. **Aneu-vos-en amb Moisés.’**

Se n’aniran on Moisés i li diran: ‘Oh, Moisés! Vós sou l’Enviat de Déu i Ell et preferí perquè duguessis el Seu Missatge i la Seva Paraula. **Intercediu entre nosaltres i el vostre Senyor.** Que no veieu què ens ocorre? Que no veieu a què hem arribat?’ **Llavors dirà: ‘Avui el meu Senyor està més enfadat que mai. Vaig matar una persona que no em manaren matar. ¡Jo mateix! ¡Jo mateix! ¡Jo mateix! Aneu-vos-en cap a un altre diferent a mi. Aneu-vos-en amb Jesús.’**

Se n’aniran on Jesús i li diran: ‘Oh, Jesús! Vós sou l’Enviat de Déu. Va insuflar en Maria la Seva Paraula, el Seu Esperit, que pronunciàreu a la humanitat al bressol. **Intercediu entre nosaltres i el vostre Senyor.** Que no veieu què ens ocorre? Que no veieu a què hem arribat?’ **Llavors dirà: ‘Avui el meu Senyor està més enfadat que mai»** –no hi menciona cap

<p>A Maffumet se·n yran, e pregar-l'an que prech Deus que·ls traga d'aquella pena en que son, e qui es dels salvats que sia salvat, e qui dels damnats que sia damnat. Maffumet responderá e dirá que volenterosament pregará per ells; e encontinent, denant la cadira de Deu, ell s'ajenollará e s'enclinará a la terra e pregará Deus que·ls deliure de la pena en que son, e qui deu eser salvat que·l meta en paraís, e qui deu esser damnat que·l meta en infern. Dementre que Maffumet pregará enaxí Deus, veu de Deu serà oida en lo cel, qui dirá: "Maffumet, no es huy dia de ffer oració ni de soplegar. Demana e será·t donat; prega, e sserás exoit." Maffumet adoncs dirá que Deus deman les gents que reten comte de les obres que auran ffetes, e aquells qui dejen anar en paraís que y vagen, e qui deu anar en infern que i vaja. E Deus responderá que sia fet segons que Maffumer o volrá.</p>	<p>pecat-. «¡Jo mateix! ¡Jo mateix! ¡Jo mateix! Aneu-vos-en cap a un altre diferent a mi. Aneu-vos-en amb Mahoma ﷺ.'</p> <p>Se n'aniran on estic jo, Mahoma ﷺ, i diran: 'Oh, Mahoma! Vós sou l'Enviat de Déu i l'últim dels Profetes. Són perdonats els teus pecats d'abans i d'ara. Intercediu entre nosaltres i el vostre Senyor. Que no veieu què ens ocorre? Que no veieu a què hem arribat?' Dit i fet, Jo aniré al Seu tron per caure prostrat davant del meu Senyor. Aleshores Déu em revelarà tals gojos i bonics elogis que decidiré no guiar ningú després que jo. Després, Déu dirà: 'Oh, Mahoma! Alça el teu cap. Pregunta perquè siguis ben guardonat i intercedeix perquè la teva intercessió sigui acceptada.' Aixecaré el meu cap i diré: 'Oh, Senyor! La meva <i>umma</i>, Oh, Senyor! La meva <i>umma</i>, Oh, Senyor! La meva <i>umma</i>.' Llavors, dirà Déu: 'Oh, Mahoma! Admeto els de la teva <i>umma</i> que no tenen comptes pendents davant de Mi per passar per la porta del paradís.'»</p>
--	--

En el hadit citat podem interpretar-ne el final com una mena de recer perquè els pecadors acceptin Mahoma com a redemptor. De fet, Pareja¹⁵ afirma que la *šabada* en aquest cas actua com una mena de recer i que identifica la *umma* de la resta de comunitats, tot fent que el Profeta faci d'intercessor entre aquests i Déu.

Per acabar, si compareu els texts en el moment en què els jutjats pregunten la intercessió d'Abraham, el text lul·lià només parla de dos pecats, per contra, el hadit n'esmenta tres, però no en diu cap. Tot i que el compilador no els esmenti, Lull ens en diu dos: quan trenca uns ídols i li diu a son pare que no havia estat ell sinó un altre ídol, i quan diu al rei de Guerar Abimèlec que la seva dona (Sara) era la seva germana.¹⁶

¹⁵ PAREJA, F. *op. cit.*, p. 194.

¹⁶ El primer pecat es troba en l'Alcorà, XXI:58-68, i el segon, en la Bíblia, Gn 20,2. Pel que fa al tercer pecat que manca en el text lul·lià, no se sap de ciència certa quin és, tot i que el hadit d'Abū Dāwud:2212 l'esmenta junt amb el primer. Abū Dāwud els classifica en la seva compilació de la següent manera: el primer (que no apareix en el *Gentil* ni en la Bíblia) quan Abraham digué que no es trobava bé (XXXVII:89), el segon quan Abraham mentí al pare i el tercer quan mentí a Abimèlec.

Conclusions

Ramon Llull era un home del seu temps. Convivia amb totes les mancances que una mirada presentista podria trobar-hi però amb unes virtuts que una mirada romàntica hi descobreix. El beat va veure la necessitat no només de mostrar als infidels que estaven errats en la seva fe sinó també de palesar que els cristians tampoc ho feien bé quant als mètodes emprats. Com va dir més endavant en el poema “Lo desconhort”: «que ab ferre e fust e ab ver argument / se donàs de nostra fe tan gran exalçament / que els infeels venguessen a convertiment» (Llull *Poesies*, l. 31-33, p. 70); no només amb l'espasa es convenç sinó que de tant en tant cal recórrer a les paraules.

Dissortadament, la visió del musulmà com a enemic que va vaticinar Edward Said en *Orientalisme* se segueix veient avui dia. Imatge de què algunes vegades està tacada també la cultura jueva. A més a més, així com l'antisemitisme no és fruit només del segle XX, tampoc ho és la xenofòbia, cosa que també ens pot fer veure que aquest conflicte (Orient vs Occident) no ha acabat. Tot i que la intenció de Llull en el *Llibre del gentil* era no només convertir els infidels sinó ajudar als missioners a convertir-ne més, resulta curiós veure-hi el respecte que s'hi traspua.

Afirmava un passatge del *Pantxatantra*: «¿Com pot un escriptor de contes saber qui llegirà els seus llibres? ¿I quan, on i com? ¡Un llibre només ofereix l'espectre oxidat d'un contacontes! Les seves curoses i cultes paraules no serveixen de res als que no saben llegir, ni tampoc als que no troben en les faules un remei a una ignorància concreta».¹⁷ Tot i que el *Llibre del gentil* no sigui un reguitzell de contes encaixonats com si del *Pantxatantra* es tractés, segueix un *leitmotiv* constant i està definit ben encertadament per Halil Bárcena:¹⁸ la idea que Ramon Llull va fer del diàleg una manera de viure. I aquella manera de viure, aquest tarannà de rebel amb causa, ens acompanya en totes les seves obres fent reviure i llevant l'òxid a uns conflictes que actuen com una força d'entropia. Un fenomen que, com la serp d'ouroboros, no sabem ni on comença ni com pot acabar.

Fonts

ANÒNIM. «*Kalila y Dimna*» y otras fábulas del «*Panchatantra*». Barcelona: Acantilado, 2017.

¹⁷ ANÒNIM. «*Kalila y Dimna*» y otras fábulas del «*Panchatantra*». Barcelona: Acantilado, 2017, p. 297.

¹⁸ BÁRCENA, Halil. *op. cit.*, p. 264.

Antonio CORTIJO & Vicent MARTINES (orgs.). *Mirabilia / MedTrans 13 (2021/1)*

New Approaches in the Research on the Crown of Aragon

Nous aspectes en la investigació sobre la Corona d'Aragó

Novos aspectos nas investigações sobre a Coroa de Aragão

Jan-Jun 2021/ISSN 1676-5818

RAMON LLULL. *Poesies*, Ramon d'Alòs-Moner (ed.). Barcelona: Barcino, 1928 (1a ed. 1925).

RAMON LLULL. *Llibre del gentil e dels tres savis*, Antoni Bonner (ed.). Palma de Mallorca: Patronat Ramon Llull, 2015.

Bibliografia

BAHIGE MULLA, M. *El Corán. Interpretación al español actual*. Barcelona: Fundación Bahige Mulla Huech, 2017.

BÁRCENA, Halil. "Ramon Llull, l'islam i la necessitat del diàleg", dins DE LA CRUZ PALMA, Óscar (dir.) *Llibre del gentil i dels tres savis*. Barcelona: Claret. 2016: 253-264.

DCVB = Antoni M. Alcover i Francesc de B. Moll. *Diccionari català-valencià-balear*, 10 vol.. Palma de Mallorca: Moll, 1930-1962.

EPALZA, M. *L'Alcorà*, Barcelona, Proa, 2016.

GUIJARRO, S. i SALVADOR, M. (dir.) *La Bíblia*. Boadilla del Monte: La Casa de la Bíblia, 2011.

JOHNSON, P. *La historia de los judíos*. Barcelona: B Maxi, 2017.

PAREJA, F. *La religiosidad musulmana*. Madrid: BAC, 1975.

VERNET, J. *El Corán*. Barcelona: Austral, 2017.